

ANADOLU HALK HEKİMLİĞİNDE KÖSTEBEK KULLANIMI VE KÖSTEBEK OCAKLARININ MİTOLOJİK YANSIMALARI

Geliş Tarihi (Received Date) 20.09.2018

Ayşe UĞURELİ¹

Kabul Tarihi (Accepted Date) 28.11.2018

Özet

Köstü ya da kösnü olarak da tabir edilen köstebek ocakları, köstebek adı verilen, halk arasında çıban olarak da geçen, bir çeşit cilt hastalığının ya da boğaz ağrılarının tedavi edildiği ocaklardır. Köstebek ocaklıları, ocaklı olma şeklinden dolayı diğer ocaklılardan ayrılır. Normal şartlarda olağanüstü birtakım olaylardan sonra ocaklı olma ve el vererek ocağın devamlılığı söz konusuysen köstebek ocağı bu usullerle ilerlemez, bunların yerine ocak olmak isteyen kişi köstebeği boğarak öldürür. Köstebeği öldürerek hayır kazanacağına inanan ocaklılar boğaz ağrılarını veya köstebek adı verilen, vücudun çeşitli yerlerinde oluşan cilt hastalığını tedavi eder. Temelinde köstebek öldürerek güç kazanmaya dayanan ocaklarda fiziksel olarak köstebeğe benzeyen hastalıklar benzerlik büyü müntığıyla tedavi edilmektedir. Bu uygulamaların dışında bazı ocaklarda köstebeğin etinden, ayaklarından ve yerden çıkardığı topraktan yararlandığı da olur. Bir hayvanı öldürerek hayır kazanma ve bundan dolayı ocaklı olma müntığı köstebek ile ilgili inanışlara ve köstebeğin mitolojik yansımalarına dikkat çekmektedir. Türk mitolojisinde köstebek Tanrının lanetlediği ve yeraltına gönderdiği bir hayvanken ocaklarda halk hekimliği uygulamalarında eti ya da mistik gücüyle insanlara şifa olmaktadır. Bu makalede köstebek ocaklarının temelinde yatan inanışlar mitolojik bağlamda çözümlenerek köstebeğin Türk mitolojisindeki yansımaları ve bundan kaynaklı kullanım şekilleri değerlendirilmiştir. Köstebek ocağı ile ilgili uygulamalar ve köstebek ile ilgili inanışlar Türkiye’de halk hekimliği ile ilgili ya da monografi olarak hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Hekimliği, Mitoloji, Köstebek Ocağı, Ocak, İnanış.

MOLE USE IN ANATOLIA FOLK MEDICINE AND MYTHOLOGICAL REFLECTIONS OF MOLE OCAKS

Abstract

Mole ocaks, also known as köstü or kösnü, are ocaks where a type of skin disease (known as boil) or sore throat is treated. The mole ocak’s are separated from other ocaks due to the way they are built. Under normal conditions, after a number of extraordinary events, be ocak and handed the mole ocak does not progress through these methods, instead of wanting to be in the ocak kill the mole strangling. The ocak, who believe that they will gain power by killing the mole, treat sore throat or the skin disease/ boil called mole, which are found in various parts of the body. In fact, the mole like illnesses that are physically rooted in these ocaks that are based on gaining power by killing the mole are treated with the logic of similarity magic. Apart from these applications, some ocaks also benefit from the flesh, foot and soil removed from the mole. Gaining power by killing an animal and therefore the logic of the ocak draws attention to the beliefs about the mole and the mythological reflections of the mole. In Turkish mythology, God has cursed the mole and sent it underground, yet in the Anatolian folk medicine it is healing the mole with its flesh or mystical power. In this article, the beliefs of the mole in Turkish mythology and the ways of using it are evaluated. Practices about mole and beliefs obtained from master theses and dissertations which are prepared as monographs or related to folk medicine.

Key Words: Folk Medicine, Mythology, Mole Ocak, Ocak, Belief.

GİRİŞ

Pertev Naili Bortav’ın tanımıyla halk hekimliği; halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne denir (Bortav, 2013: 139-140). Burada bahsedilen yöntem ve işlemler Türk halk hekimliği uygulamaları düşünüldüğünde oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. En genel anlamda bu yöntemler gerçekçi yöntemler ve büyüsel yöntemler olarak ayrılır. Orhan Acıpayamlı ayrıntılı bir tasnif yaparak halk hekimliği tedavi yöntemlerini “ırvasa yoluyla, parpılama yoluyla, dinsel yolla, bitki kökenli em’lerle, hayvan kökenli em’lerle ve madde kökenli em’lerle” yapılan sağaltmalar olarak tasnif etmiştir (Acıpayamlı; 1989:2-4). Bu tasnife göre ocaklar ve ocaklılar dinsel yolla tedavi uygulayan yerler/ kişilerdir. TDK’da ocaklılar için “Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile”

¹ Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, ayseugureli@gmail.com.

(http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b9bc68d6f3e88.3717145) tanımı yapılmıştır. Bu tanımda dikkat edilmesi gereken ve bu makalenin temel tezinin ilk dikkat noktasını oluşturan kısım “el verme suretiyle kuşaktan kuşağa aktarma” durumudur. Normal şartlarda ocaklılık kan yoluyla geçtiği için aile içinde herhangi bir izin alma ya da el alma durumu söz konusu olmazken aile dışından birinin ocaklı olması için el alması gerekmektedir. Bu kişilere “izinli” denir. Bazen de ocaklı aileye gelen gelin de ocaklı olur (Duvarcı, 1990: 35-36).

Abdulkadir İnan, bugün üfürükçü, muskacı gibi ocaklı kategorisine girebilecek büyüsel nitelikli tedavi uygulayan kişilerin aslında yalancı şaman olduklarını İslamiyet’in kabulünden sonra toplumdaki rolleri daralan şamanların, eski dinî geleneklerinden pek çoğunu yeni dinin kurallarına göre icra ettiklerini savunur. İnan’a göre ocaklılık ve ocaklık kurumu altında yapılan pek çok uygulama şamanlığın izlerini taşımaktadır (İnan, 1986: 66-120). Bir ailenin ya da bir kişinin ilk defa ocaklı olabilmesi için başından bir takım olağanüstü olaylar geçmesi gerekmektedir. İnan’ın kurduğu bağdan yola çıkarak tıpkı şamanın geçirdiği olağanüstü olayların bir benzeri de ocaklılığın başından geçer. Satı Kumartaşhoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü” adlı doktora tezinde ocaklıların hikâyelerine yer vermiştir. İnsanların yatırlar, cinler, evliyalar kısaca olağanüstü güçlerle yaşadığı olaylar sonrası ocaklı olduklarını derleyerek aktarmıştır (Kumartaşhoğlu, 2012: 213-222).

Mistik birtakım güçleri olduğuna inanılan ve bu güçlerle hastalıkları tedavi eden ailelerin ocaklı olarak tabir edilmesi ateş ve ocak kültü ile de ilişkilendirilir. Aile ocağı kavramından yola çıkarak, ocak ailenin kutsal merkezlerinden biridir ve bu kutsallık ocakta yanan ateşin kutsallığından dolaydır. Ateş, atalardan insanlara verilen bir kutsaldır. Tanrı insanlara et yemeyi emrettiğinde Ülgen tarafından gökten getirilen biri kara biri ak iki taşın birbirine vurulması sonucu ortaya çıkmıştır. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilahilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüyle bağlıdır; şaman dualarında "atamızın yaktığı ocak" denir² (İnan, 1975: 42-44). Bugün halk hekimliğinde mistik birtakım özellikleri olan ailelere ocak denmesinin sebebi aynı kutsal etrafında kan yoluyla birleşmeleridir. Bunun dışında ocaklı olmak isteyen kişilerin ocaklılardan el alması gerekmektedir. Fakat köstebek ocaklarında durum farklıdır. Köstebek ocaklarında atalardan gelen güçler ya da kişinin olağanüstü durumlar yaşaması söz konusu değildir. Ocaklıların yaşadıkları olağanüstülükler kişinin başına istemsizce gelirken köstebek ocaklısı olmak tercihli bir durumdur ve köstebek ocağı olmak isteyen kişi köstebeği boğarak öldürmek sureti ile ocaklı olur, bazı köstebek ocakları el verme yoluyla ilerlerken bazılarının el verme gibi bir yetkisi de yoktur. Bu durumda -ocaklılığın kendi ailesinden bile olsa- ocaklı olmak isteyen kişi köstebeği boğarak öldürmek zorundadır.

Ocaklı olma koşulu farklı olan, bir hayvanı boğarak öldürmek suretiyle mistik güç elde etme mantığı köstebek ocağını diğer ocaklardan ayırmaktadır. Diğer ocaklarda mistik güç, ocaklıya Tanrı veya Tanrı tarafından kutsanan ocaklılar tarafından verilirken köstebek ocağında köstebeği öldürerek elde edilmektedir. Bu da köstebek ocağını diğer ocaklardan ayıran farkı sorgulatan bazı soruları beraberinde getirmektedir. Mesela; neden el verme usulü yoktur ya da tedavi şekillerinde kutsal kullanma yöntemi ve araçları diğer ocaklardan ayrılır mı? Halk arasında yaşayan pek çok inanın mitolojik bir arka planı olduğu düşünüldüğünde tüm bu soruların cevabı bugünkü uygulamalarla köstebeğin mitolojik hikâyesi arasında ilgi kurulduğunda anlam kazanmaktadır.

Derleme usulü ile hazırlanan yazılı kaynaklarda köstebek hastalığı; Anadolu’nun (Osmaniye, Yozgat, Denizli, Konya, Ankara, Çankırı, Bolvadin, Balıkesir, Niğde, Nazilli, Adana, Çubuk, Afyon, Edirne, Harput, İstanbul) bazı il ve ilçelerinde derlenmiştir ve tedavi şekilleriyle birlikte ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Ortak bir tanım yapılacak olursa: “Halk arasında genellikle “köstü, kösnü, közli, kösni” olarak tabir edilen köstebek hastalığı, bir çeşit deri çıbanıdır. Boyun, çene altı, kasık, koltuk altı, göğüs, sırt ve bacaklarda ortalama ceviz büyüklüğünde çıkan, derinden iltihaplı,

² İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. *Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip "bu ateş atamızın kudretinden taşta düşmüş ateştir"* dedi. Bundan dolaydır ki *Altaylılar'da ve Yakutlar'da ancak çakmaktaşıyla elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır*. Kuzey Altaylar'da bulunan oymaklarda güvey ve gelin gerdeklerinde ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşıyla yakmaları gerekir, üç gece ve gündüz bu ateşin yanında bulunurlar. Yakut şamanistleri ayin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe "*ayı out*" (yani mukaddes ateş) derler; kibritle yakılan ateş ise "*nuccaout*" (yani Rus ateşi) tesmiye olunur ve ayinlerde kullanılmaz. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır (İnan, 1975: 42-43).

kapanmayan yaralar ve morluklar oluşturan ağrılı ve ateşli bir hastalıktır. Dağılanı ve geç iyileşeni “dişi”, dağılmayıp erken iyileşenine “erkek” denir. Hastalığın vücutta derinden gelmesi tıpkı köstebek yuvasının derinden gelip toprak üstünde yumru oluşturmaya benzetilmiş bu sebeple hastalığa köstebek ismi verilmiştir (Kumartaşlıoğlu, 2012; Ülger, 2012:45; Özkan, 2012:143; Temizsoylu, 2012; Uyar, 2013; Ateş, 2015:120; Acar, 2017:64). Cilt hastalıklarını tedavi eden köstebek ocağının dışında bir de boğaz ve bademcik ağrılarını tedavi eden köstebek ocakları vardır. Bu ocaklarda da ocaklı olma şekli diğeriyle aynıdır fakat tedavi edilen hastalık boğaz ve bademcik şişlikleridir (Uğurlu, 2010: 120; Kumartaşlıoğlu, 2012: 229; Ateş, 2015: 120).

Kaynaklarda ocaklıların hemen hepsi köstebek boğarak ocaklı olduklarını aktarmışlardır. Ocaklı olmak isteyen kişi köstebeği yuvasından çıkarken yakalar ve iki başparmağı arasında ya da gıysilerinden birinin parçasıyla boğarak öldürür. Bu aşamadan sonra ocaklı olan kişi vücutta çıkan köstebek hastalığını ya da boğaz ve bademcik şişliklerini eli ile sıvazlayarak, masaj yaparak tedavi eder (Ateş, 2015:120; Özkan, 2012:143; Karakaş, 2015:330; Yonga, 2007:45; Ayyıldız, 2000:29; Araz, 1998:85; Kumartaşlıoğlu, 2012: 229; Uğurlu, 2010:120).

İslam Kültüründe ve Türk Mitolojisinde Köstebek

İslam’da, köstebek münafıkla yuvası ise nifakla ilişkilendirilmiştir. Fatih Yıldırım’ın Kur’an’da Münafıkların Özellikleri (2008:1) adlı yüksek lisans tezinden özetle; İbn Arabî’ye (543-1145) göre köstebeğe tarla faresi veya Arap tavşanı da denmektedir ve bu hayvanın yer altındaki yuvası iki deliklidir. Deliklerden biri yeryüzüne açık olup buna “kâsia” denir; diğeri yeryüzüne kapalıdır, buna da “nâfika” denir. Köstebek deliklerden birini gizleyerek diğeri kullanır gizli delik sadece ihtiyaç anında acil durumlarda köstebek tarafından ortaya çıkarılarak kullanılır. Eğer köstebek nâfika deliğinden avcılar tarafından tehdit edilirse kâsia deliğinden kaçar. Cevheri (400/1009), İbn Sîde (458/1066) gibi dil bilginleri bu durumu; “Nasıl köstebek bir delikten girip diğeri kaçıyorsa nifak da İslam’a bir yerden girip bir yerden çıkar, bu tabir köstebek yuvası anlamına gelen “nâfikâü’lyerbû” tabiriyle ilişkilidir.” şeklinde yorumlamıştır. Münafığın köstebek ile ilişkisi ise hak etmediğine göz koyması ve gizli saklı fitne çıkarması, işlerini gizlenerek yapmasıdır. Çünkü köstebek de faaliyetlerini yer altında yürütür ve tarlalarda ekinlere zarar vererek hak etmediğine göz koyar. Kısaca İslam kültüründe köstebek sevilmeyen, kötü bir hayvandır. Türk mitolojisinde de durum farklı değildir.

DLT’de köstebek; kösürge olarak geçmekte ve tarla sıçanı soyundan bir hayvan olarak tanımlanmaktadır (DLT.C1.490. 14, Karaaslan, 2010). Tuvalılarda köstebek, dinsel ve canlı bir varlıktır. İnanışa göre köstebek, kara gökyüzünün casusudur. Yeryüzünde olup bitenleri haber verir (Monguş, 2010: 391). Erhan Aydın ise Bilge Kağan yazıtında geçen “kök-teyen” hayvanı ile ilgili tahminlerde bulunurken bu hayvanın köstebek olabileceğinden bahseder: Bilge Kağan Yazıtında “kök teyen” olarak geçen bu sincap türünün “Mo. Tarbayan” ile aynı hayvan olduğunu tahmin eder. Yalnız Tarbayan’ın tanımı konusunda bir sorun bulunmaktadır. Çünkü tarbayan ~ tarwayan kelimesi yayınlarda değişik şekillerde ifade edilmiştir: ‘dağ sıçanı’ (Lessing 2003: 1204); ‘dasmurmeltier’ (Ramstedt 1976: 381); ‘köstebek’ vs. gibi (Arikoğlu / Kuular 2003: 105) (Aydın, 2006: 347-356). Tarbayan’ın varyantı olarak Altaylar köstebeğe “Tarbagan” demektedir ve Tarbagan’ın aslının insan olduğu sonradan insan varlığından çıkarak yer altı dünyasına geçtiği aktarılmaktadır. Bir Altay efsanesine göre; “Eski çağlarda Manı adında bir adam yaşarmış; onun dokuz oğlu varmış. Onların en büyüğü Par (kaplan), daha sonra diğeri İrbis, Şuluzin (pars), Parsuk, Erlen (fare), Kiske, Kara-Gula, Ceken (kutup porsuğu) ve en küçüğü Tarbagan (köstebek). Aynı zamanda köstebek, ayı, çöl horozu, guguk kuşu, sarıasma vb hayvanlar bir zamanlar insan cildinde idiler, ancak farklı nedenlerle kültür dünyasını terk etmişlerdir (Tuvinskiye Narodniye Skazki, 1971, Lvova. E.D. vd., 2013:23).

Köstebeğin bir insan olduğunu anlatan bir diğeri efsane G.N. Potanin tarafından Kuzey Moğolistan’dan derlenmiştir. Bir zamanlar Tanrı tarafından kötü niyetine ulaşması engellenerek köstebek olan bir insandan bahsedilir. Bu bir keskin nişancıdır ve dünyadaki tüm canlıları yok etmek ister. Tanrı nişancının niyetinden korkar ve onun karşısına çıkar, elleriyle onun gözlerini kapatıp, “Takımyıldızlarını vurabilir misin?” diye sorar. Nişancı kendisinden çok emin bir şekilde okunu takımyıldızlarına fırlatır ve birini vurur. Tanrı ellerini nişancının gözlerinden çeker ve baktığında yedi yıldızın da yerinde olduğunu görür. Bu sırada Tanrı sekizinci yıldızı koynunda yedekte bulundurur ve

nişancı görmeden onu yerine koyar. Bunu nişancı bilemez ve kendisinin rezil olduğunu kabul ederek yeraltına yerleşmeye karar verir ve deriye bürünerek köstebeğe dönüşür. Bu nişancının adı “Erhe-Mergen” yani “Nişancı Mergen”dir. G.N. Potanin’den sonra bu karakteri analiz eden araştırmacılar, onu Erlik’le ilişkilendirmiş ve adının erlen/orlen, ‘köstebek, fare’ kelimelerinden türediğini ileri sürmüşlerdir. Yer altı dünyası varlığına dönüşme sebebi ise başparmağını kaybetmesindedir. Gerçekten de yer altı dünyasının özelliklerinden biri, onların farklılığının ve kültürle bağdaşmazlıklarının en büyük göstergesi parmaksız oluşları idi (Sevortyan E.N., Potanin G.N.; Lvova. E.D. vd., 2013:71). Burada aynı zamanda başparmağını kaybetmesi insani özelliklerini de kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Pertev Naili Boratav’ın 100 Soruda Türk Halk Folkloru adlı eserinde köstebek ile ilgili aktardığı kıssada da köstebek insandır ve yalan söylediği için Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Kıssaya göre; “Yahudi ile Müslüman arasında bir toprak kavgası olmuş. Müslüman tarlanın kendi malı olduğuna tanıklar getirmiş, ama Yahudi direnmiş ve kimin malı olduğunun tarladan sorulmasını istemiş Gizlice bir adamı tarlaya gömmüş. Kadı “Sen kiminsin?” deyince tarladan, ‘Yahudinin!’ sesi gelmiş. Buraya aslında Yahudi arkadaşını koymuş. Tanrı yalancı tanığı köstebeğe dönüştürmüş.” (Boratav, 2013: 75).

Berna Olgunsoy ise köstebeğin aslının insan olduğuyula ilgili Balıkesir’de şu kıssayı derlemiştir: “Çobanın biri koyunlarını kırıpıyormuş. Biri önünden geçmiş “Bereketli olsun” demiş. Karşılığında çoban ona hiçbir şey dememiş. Adam da kızmış. “Allah seni yeraltında köstebek yapsın” demiş. Bu yüzden köstebek yeraltındadır, kördür. Köstebek yeryüzüne çıkınca kudurmuş demektir. Mutlaka öldürmek gerekir.” (Hadiye Koyuncu, İvrindi-Yallılar Köyü, Olgunsoy, 2007).

Köstebek aynı zamanda Orta Asya halkları tarafından yenilen bir hayvandır. Roux Orta Asya halklarının etçil-otçul bir halk olduğunu oraya giden seyyahların notları üzerinden aktarır. Orta Asyalıların her türlü eti ve hayvanı yemeyi sevdiklerini ekler. Nestor Tarihi’nde Kumanların ölü hayvan etleri, her türlü sıçan ve köstebek yediklerini ve bunun gibi küçük hayvanları yemeyi çok sevdikleri aktarılır. Kalmukların ise yağlı olmak koşuluyla porsuk ve köstebek gibi hayvanları yemeyi çok sevdikleri aktarılmıştır (Nestor Tarihi 1884, Pallas, 1788-93, Roux, 2005: 369-370). Orta Asya topluluklarında köstebeğin ata hayvan olduğuna da rastlanmıştır. Karakaşlarda bir boy köstebekten daha doğrusu köstebeğe benzeyen küçük bir hayvandan geldiğini kabul eder. Orta Asya’da ata hayvan ile birleşerek soyun devamını sağlama konusu oldukça yaygın bir motiftir. Anlatılan öyküler atanın insanla birleşmiş bir bitki ya da hayvan olduğunu peşinen varsayar (Zelenin, 1952: 132, Roux, 2005: 290).

İslam kültüründe ve Türk mitolojisine köstebek kötü bir hayvan olarak görünmektedir. Bir zamanlar insanken Tanrı’nın istemediği ya da topluma zarar verecek davranışlarından dolayı ceza olarak yer altına gönderilmiştir. Potanin’in (E.L. Lvova, 2013) aktardığı efsanede Erlik ile bağı kurulan köstebek insanî varlık dünyasını terk ederken bu dünyaya ait özelliklerini de bırakarak gitmiştir. Mitolojik bağlamda yer altı ile ilişkilendirilen, aslı insan olan kısmen kötü olarak tabir edilen pek çok hayvanda olduğu gibi sağlıklı bir insan olmanın ilk koşulu sayılan başparmağı yoktur artık. Köstebek ceza alıp yer altına gönderilse de yeryüzüne tüneller aracılığıyla çıkmaktadır. Bu da köstebeğin her iki dünya arasında yaptığı hem fiziksel hem sembolik yolculuktur. Bu yolculukların biri köstebeğin boğularak öldürülmesiyle sonuçlandığında amaç doğrudan köstebeğin kendi varlık âlemindeki gücünü elde etmektir. Boğarak öldürmenin en genel anlamı kurban etmektir. Kurban kutsal ile dindışı arasında bağ kurmanın bir yoludur. Bu bağlamda Altaylarda kurbanın kanının akmasına dikkat edilmesi ve boğulması dikkat çekicidir (Roux, 2005: 186-187). Köstebek ocaklarında ise boğarak ocaklı olmak tesadüfî değil güç elde etmeye dayalı bir eylemdir. Amaç öldürmek, canını yakmak, zarar vermek değil köstebekte var olan mistik gücün elde edilmesidir. Keserek, darp ederek ya da başka şekillerde öldürmek yerine boğmak söz konusu olduğunda amaç nefesini almaktır. Mitolojik Dünyada nefes, ruhu ve ruhun özelliklerini simgelemektedir. Hakaslarda anlatılan efsanelerin pek çoğunda iyi ve kötü hayvanlardan sıcak (iyi) ve soğuk (kötü) nefesliler olarak bahsedilmiştir (Verbitsky V.İ. 50, Lvova. E.D. vd, 2013: 92). Bu nefeste hayvanın özellikleri ve mistik gücü bulunur. Altay’da Ülgen’e yapılan kurban adama töreninde Şaman kurban hayvanının nefesini bir fincana hapsederek sahibine verirdi, sahibi bu nefesi aldığı anda kut yani mutluluk kazanırdı. Bu törende çıkan güç ölen kurbanın kesilen nefesi ile ilişkilendirilmiştir (Anohin. A.V. 267, Lvova. E.D.

vd., 2013: 92). Köstebek boğma eyleminde ise boğularak ölen köstebeğin nefesi ve bu nefesle birlikte çıkan mistik güç boğan kişiye geçmektedir. Aldığı bu nefes vasıtasıyla köstebeğin mistik gücünü ele geçiren ocaklı bir nevi onun yerine geçmiş olur. İnsanda görülen hastalık tıpkı köstebeğin faaliyeti sonunda ortaya çıkmış bir durumla eşleştirilir. Bu arızı durumu da ancak sebep olan varlık düzeltebilecektir. Boğulan hayvanın giysiye temas ettirilmesi ve boğma işleminin başparmaklar arasında sıkarak olması da bu geçişi kolaylaştıran eylemlerden bir diğeridir. Çünkü başparmak tamamıyla bu dünyaya ait olmak ve insan varlığında olmak ile ilişkilendirilmiştir. Potanin'in aktardığı efsanede köstebek yer altı dünyasına giderken başparmağını yani varlığını insanın kültür dünyasında tutan en önemli organını kaybetmişti. Başparmak Türklerin geleneksel dünya görüşünde ruhun gizlendiği yerlerden biridir. Lvova başparmağın simgesel önemini Nikiforov'dan şu şekilde aktarır: "Kahramanlık destanlarında başparmak, var oluş özellikleri ile tanımlanır ve hayata özdeş olarak algılanır. Altay destanında bahadırın el başparmakları özünde onun hayatını veya ruhunu içerir." (Surazakov: 45, Nikiforov; Lvova vd., 2013, c.2: 69). Altay inançlarına göre parmaktaki deri çizgilerinin halkalar oluşturduğu yerde (merkezde) kalp bulunur (Anohin 125; Lvova vd., 2013, c.2: 70). Bir kişi, köstebeği başparmaklarıyla sıkarak boğduğunda ortaya çıkan nefes yani köstebeğin mistik gücü başparmak vasıtasıyla kişiye geçer ve kalbe ulaşır. Çünkü başparmak merkez organ olan kalbin nişanıdır.

Köstebek boğarak öldürme mantığının bir diğer yorumu da iyi ile kötünün mücadelesidir. Köstebek Tanrı tarafından cezalandırılarak yer altına gönderilmiştir. Potanin'in (E.L. Lovova, 2013) efsanesinde insanları yok etmek isteyerek, Tuvalarda (Monguş, 2010) casusluk yaparak, Boratav'ın (2013) kıssasında yalan söyleyerek ve hak etmediğine göz koyarak, Olgunsoy'un (2007) kıssasında kibirli davranarak kötülüğünü ispatlamış ve karşılığında Tanrı tarafından lanetlenmiş ve ceza almıştır. Lanetli bir hayvanı boğma ve bu yolla güç kazanma temelde bir ritüeldir. Köstebek lanetli, kötü bir hayvandır. İnsan ise iyi taraftadır. Boğma eylemi iyi ile kötünün sembolik bir mücadelesidir. Köstebek ölüp cezasını aldığı anda, boğan kişi mücadeleyi kazanır ve ritüel biter. Bu ritüelden sonra köstebek ocağı olan bir kişi artık köstebeğe benzeyen cilt hastalığını ya da boğaz ve bademcik şişliklerini eliyle sıvazlayarak, masaj yaparak iyi edebilir. Burada hastalık ve tedavi şekli arasında benzerlik ilişkisine dayanan bir bağ vardır. Sedat Veyis Örnek büyülerin temel iki mantığından bahseder. İlki bezerlik diğeri temastır (Örnek, 2014: 136-137). Benzer benzeri doğurur ilkesi doğrultusunda vücutta çıkan yara köstebeğin kaldırdığı toprağa benzetilmektedir. Tedavide de benzerlik ilkesi esastır. Köstebek nasıl yuvasından çıkarken yakalanıp boğularak öldürüldüyse yara da tıpkı onun gibi boğularak (benzer hareketlerle) yok edilir.

Hastalıklı bölgeye ocaklının elinin temas etmesi dışında ocaklarda köstebek eti yedirilir ya da yara iyileşmediği takdirde cilde köstebek yuvasından çıkan toprak çamur yapıp sürülür, toprak suyla karıştırılıp hastaya içirilir (Ülger, 2012: 45-46; Temizsoy, 2012; Uyar, 2013: 50; Ateş, 2015: 120; Karakaş, 2015: 330-331; Acar, 2017: 64.). Mitolojik gelenekte başlangıç zamanında yaratılan insan, doğal kaynaklardan yapılmıştır. Tanrılar tarafından birleştirilen ve nefes verilen toprak, kil, ağaç ve kamış, insanın bedensel ve ruhsal oluşumunun esasını oluşturur (Potatov L.P., 1982: 359, Lvova vd., 2013, c.2:20). Yakut Şamanizminde insanın toprak-ruhu, hava-ruhu ve ana-ruhu varoluşunun vazgeçilmezleridir (Popov A., 1928: 126, Lvova vd., 2013, c.2:21). Kısaca geleneksel Dünya görüşünde insan doğa ile bir bütündür. Doğanın ruhu insanı oluşturmuştur. Burada toprak ruhu olarak bahsedilen durum köstebeğin toprağı söz konusu olduğunda oldukça anlamlıdır. Köstebeğin temas ettiği toprak insanın toprak ruhu ile karıştığında mistik gücün iyileştirici etkisi temas yoluyla ortaya çıkmaktadır. Örnek'in (2014, 136-137) bahsettiği temas büyü mantığı burada geçerlidir. İnsanın hastalıklı ruhu doğanın ruhu ile birleşerek şifa bulmaktadır. Öte yandan toprak, Türkler tarafından kutsal kabul edilmiştir. Yer ve gök evrenin temeli olan iki unsur olarak görülmüş ve topraktan "Toprak Ana" olarak bahsedilmiştir. Toprak Ana, iyileştirici ve üretici varlığıyla bir ruha sahip olarak değerlendirilmiştir (Ögel, 262-264). Mircea Eliade demitolojik dünyada toprağın kadın olarak değerlendirildiğini yer ruhlarının varlığından ve yer altının analığından bahseder. Toprak, yer kozmosun temelini oluşturmaktadır ve oldukça zengin bir simgeler dünyasına karşılık gelir (Eliade, 2012:243-263). Bu özelliklerinden dolayı toprak halk hekimliği uygulamalarında bir şifa kaynağı olarak kullanılmıştır (Tek, 2018). Bir Ana olarak, kozmik evrende iyileştirici ve kapsayıcı bir boyuta sahip toprağın iyileştirici gücü köstebek ocaklarında da tercih edilmektedir. Köstebeğin ruhu temas ettiği toprağın da ruhunu etkilemekte ve iyileştirici gücünü hastaya taşımaktadır.

Köstebek eti yiyerek yapılan tedaviler ise köstebeğin ata hayvan olarak kabul edildiği modelin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hayvanlar ve insanlar doğada daima etkileşim içinde bulunmuşlardır ve birbirlerinin gücünden yararlanmışlardır. Ata olarak kabul edilen hayvanın kurban edilerek yenmesi onun bir takım güçlerinden yararlanmak üzere olmuştur (Roux, 2005: 186-220). Köstebek eti tedavi amaçlı yendiğinde de köstebeğin iyileştirici mistik gücü kişiye geçmektedir.

Bir diğer tedavi şeklinde köstebeğin eli ya da ayağı (kaynakların bazılarında el bazılarında ayak olarak geçmektedir) hastalıklı yere sürülür. Osmaniye’de köstebeğin ayağının kesip kurutulup hastalıklı yere sürülmesi (Karakaş, 2015: 331) Kastamonu’da ise kesilip kurutulmuş köstebek elinin dua okuyarak yaralara sürülmesi (Küçükbasmacı, 2000: 207) yoluyla iki uygulama tespit edilmiştir. Köstebeğin eli ya da ayağı olarak bir ayırım yapmaksızın değerlendirildiğinde ilk olarak dikkat edilmesi gereken köstebeğin beş parmağı olmasına rağmen başparmağının olmayışıdır. Mitolojik dünya görüşünde köstebek Tanrı’nın istemediği bir iş yaparak başparmağını kaybetmiş ve yer altına giderek Erlik’in dünyasına katılmıştır (Sevortyan E.N., Potanin G.N. Lvova. E.D. vd., 2013:71). Başparmağını kaybederek insan doğasından ayrılan ve yeni bir varlık âlemine (kısmen kötü) geçiş yapan köstebeğin elinin bu simgesel yokluğu, eksikliği temsil edecek şekilde tedavi amaçlı kullanılmaktadır. İnsanın köstebeğe dönüşmesini işaret eden başparksızlık köstebeğin mistik gücünün semboldür. Bu güç kullanılmak istendiğinde ise elin ya da ayakların kullanılması temas yoluyla yapılan sembolik bir ritüeldir.

SONUÇ

İnsan-doğa ilişkisi şüphesiz insanın var olduğu günden bu yana devam etmektedir. Doğanın bir parçası olan ve bilmediği pek çok duruma karşı güç elde etmek zorunda kalan insanoğlu zamanla doğayı anlamlandırma ve okuma yönünde birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Jean Paul Roux’a göre; insanlar, ilk zamanlarda doğa ile henüz nasıl mücadele edeceğini bilmediği için doğa ile iletişim kurmak adına bitki ve hayvanları kullanmışlardır ve insanların hayvanlarla ilişkisi bitkilerle olduğundan daha yakındır. Çünkü hayvanlar her açıdan insandan daha iyidir, daha iyi yüzebilir, avlanabilir, uçabilir vs. (Roux, 2005). Bu sebeplerle insanlar hayatlarını kolaylaştırmak için hayvanların özelliklerine sahip olmak istemişlerdir. Bunu taklit, kurban, benzerlik, temas vb. şekillerde gerçekleştirmişlerdir. Hayvanların ve bitkilerin özelliklerine sahip olma isteği aynı zamanda doğaya üstün gelme çabasının da bir sonucudur. İnsanın doğayla ilişkisinden yola çıkarak tedavi amacıyla bir takım pratikler üretmesi gerek kültür dünyasının gerek yaşamsal bilginin halk bilgeliğiyle birleşiminin bir ürünüdür. Köstebek ocakları da bu birleşimin bir örneğidir.

Köstebek mitolojik hikâyelerde ve halk arasındaki inanışa göre kötü, kara, yer altında olandır ve musibet ile ilişkilendirilmektedir. Köstebeğin yer altına gönderilme sebebi ise Tanrı’ya karşı suç işlemesidir. Suçuna karşılık Tanrı tarafından cezalandırılarak Türk mitolojisinde kötülük ile ilişkilendirilen yer altına gönderilmiştir. Köstebeği boğarak gücünü elde etme öncelikle sembolik bir kurbandır. Aynı zamanda boğma eylemi doğrudan nefesini dolaylı olarak da mistik gücünü elde etmeye dayanan iyi ile kötünün mücadelesidir, bir ritüeldir. Sonucunda kötü olanı boğarak güç kazanan, ona galip gelen ocaklı bunun hayrıyla bir hastalığı tedavi etmektedir. Hastalık da düşmana yani köstebeğe yahut köstebeğin faaliyeti sonucunda ortaya çıkan bir şekle (yerden toprak kaldırması) benzediği için aynı ismi alır ve benzerlik büyüsü mantığıyla düşman nasıl yenildiyse hastalık da aynı işlem yapılarak tedavi edilir. Köstebeğin eti, toprağı, eli, ayağı ile yapılan diğer tedavi yöntemlerinde ise yine çeşitli yollarla mistik güç aktarımı söz konusudur. Diğer ocaklardan; gerek ocaklı olma şekli, gerek uygulamaları bağlamında ayrılan köstebek ocaklarının farklılığı köstebeğin mitolojik yansımaları ile değerlendirilince anlam kazanmıştır. Köstebek ocaklarında yapılan uygulamalar bir mitolojik mirasın geleneğe taşınması ve aktarılması olarak okunmalı ve değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, H. V. (2017). Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri, Lokman Hekim Dergisi, 7(2): 54-72
<http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>.

Acıpayamlı, O. (1989). *Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönünden İncelenmesi*. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri 23–25 Kasım 1988 Ankara. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1–8.

- Ateş, Cüneyt. (2010). *Şereflikoçhisar Monografisi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Boratav, P.N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Folkloru*, Bilgesu, Ankara.
- Duvarcı, A. (1990). Halk Hekimliğinde Ocaklar. *Milli Folklor*, C.1, S.7, s. 34–39.
- Eliade, M. (2012). *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev.) Lale Arslan Özcan, 2. Basım, Kabalcı, İstanbul.
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b9bc68d6f3e88.37171450 Erişim:14.09.2018.
- İnan, A. (1975). *Eski Türk Dini Tarihi*, 1. Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karaaslan, Berna. (2010). *Divanu Lügat'it Türk'teki Bitki ve Hayvan Konuları Üzerine Bir İnceleme*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir.
- Küçükbasmacı, Gülten (Gönül). (2000). *Kastamonu'da Halk Tababeti, İnanış ve Uygulamaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Lvova E.L., Okyabrskaya İ.V., Sagalayev A.M., UsmanovaM,S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşü* (Çev.) Metin Ergun, c.2, Kömen Yayınları, Konya.
- MonguşKenin-L. (2010). *Kara Gökyüzünün Soluk Alışı, Tuva Şamanizminin Mitolojik Mirası*, Tuva Y. Ş. Kyunzegeş Yayınevi, Kızıl.
- Olgunsoy, Berna. (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi-II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Örnek, S.V. (2014). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat. Efsane*. Ankara: Bilgesu. 2014.